

Kentsel Mekân ve Göç İlişkisine 'Barınak'tan Bakmak: Tarihsel Süreçte Erkek Göçmenlerin Barınma Mekânları¹

Bülent Şen

Doç. Dr.
Süleyman Demirel Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
E-posta: bulentime@gmail.com

Özet: Ortadoğu'nun kilit kentlerinden biri olan İstanbul, sahip olduğu coğrafi konum, kentsel kapasite ve imkânlar dolayısıyla göç hareketlerinin düğüm noktasında yer almış ve göçmen çekim merkezi olma kimliğiyle öne çıkmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı döneminden Cumhuriyet Türkiye'si ve günümüze dek varlığını sürdüren özgün bir barınma formu ve göçmen erkek yaşam alanı olarak bekâr odaları üzerinde durulmaktadır. Bir barınma mekânı olarak bekâr odaları, iş bulma ve geçimini temin etme amacıyla İstanbul'a yalnız gelen göçmen erkeklerin ihtiyaçlarını karşılayan ve Osmanlı döneminin erken devirlerine kadar giden bir kurumsallaşmaya sahiptir. Günümüzde de çoğunluğu ülke içi göçmen gruplardan oluşmakla beraber; Afrika, Ortadoğu ve Asya bölgesinden gelen uluslararası göçmen grupların İstanbul'un kent merkezi alanlarında yoğunlaşan bekâr odaları ve pansiyonlarda barınmaları dikkat çekmektedir. İstanbul'da varlığı beş asır öncesine kadar giden bekâr odalarının, göçmenler için 'ilk istasyon' olma, barınma, çalışma ve yaşama fonksiyonunu bir arada sunmaya devam ettirdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bekâr odaları, göç, kentsel mekân, barınma, İstanbul, Süleymaniye Bölgesi

A Look at the Relationship of Urban Space and Immigration from 'Barınak': Shelter Spaces of Male Immigrants in a Historical Context

Abstract: İstanbul, one of the key points of Middle East, has placed on a vital point of migration movements due to its urban capacity and facilities and has outshined with its identity of being an attraction center for immigrants. In this study, as a special form of sheltering and living spaces for male immigrants, bachelor rooms which have been maintained their presence since Ottoman Era and Turkish Republican Era through today will be examined. Bachelor rooms as shelter places providing the needs of male immigrants who immigrate to İstanbul alone to find a job and earn their living have an institutional character dates back to Early Ottoman Era. Today it is remarkable that immigrant groups mostly constituted by domestic immigrants and sometimes by the international immigrants from African, Middle Eastern and Asian countries intensify in

¹ Bu çalışmada TÜBİTAK'ın desteklediği 111K145 nolu projenin verilerinden yararlanılmış; 28-30 Haziran 2012 tarihleri arasında Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi tarafından düzenlenen Uluslararası Ortadoğu Sosyolojisi Kongresinde sözlü olarak sunulan bildiri metin haline getirilmiş ve gözden geçirilmiştir.

Şen, B. 2012, "Kentsel Mekân ve Göç İlişkisine 'Barınak'tan Bakmak: Tarihsel Süreçte Erkek Göçmenlerin Barınma Mekânları", *Toplum ve Demokrasi*, Yıl 6, Sayı 13-14, Ocak-Aralık, s. 177-200.

the pensions and bachelor rooms located in downtown. Bachelor rooms, their presence dates back to five centuries ago in Istanbul have still been functioned as "the first station", shelters, living and working places for the immigrants.

Keywords: Bachelor rooms, migration, urban space, sheltering, Istanbul, Süleymaniye area

Giriş

Ortadoğu bölgesi, tarih boyunca eski dünyanın kalbi durumundaki konumu dolayısıyla yüksek düzeyde toplumsal hareketlilik ve göç hareketine sahne olmuştur. Hemen her dönemde savaş, fetih, iskân, ticaret, çalışma vb. pek çok nedenin tetiklediği nüfus hareketlerinin yöneldiği önemli merkezlerden biri de İstanbul olmuştur. Ortadoğu'nun kilit kentlerinden biri olan İstanbul, sahip olduğu coğrafi konum, kentsel kapasite ve imkânlar dolayısıyla göç hareketlerinin düğüm noktasında yer almış ve göçmen çekim merkezi olma kimliğiyle öne çıkmıştır. Göç-mekân ilişkisi ve göçmenlik hallerinin aydınlatılmasını amaçlayan bu çalışmada, Ortadoğu bölgesinin en önemli göçmen kentlerinden biri durumundaki İstanbul ve dikkat çekici bir göçmen barınma biçimi olarak İstanbul bekâr odaları üzerinde durulacaktır. Bir barınma mekânı olarak bekâr odaları, iş bulma ve geçimini temin etme amacıyla İstanbul'a göçle gelen erkek bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan ve Osmanlı döneminin erken devirlerine kadar giden bir kurumsallaşmaya sahiptir.

Bu mekânlar, aile ikametgâhları ve konut tipi dışında göçmen erkek işgücünün barınma biçimi olarak yaygınlaşmış ve gelenekselleşmiştir. Bekâr odalarının ortaya çıkış, dinamizm ve sürekliliğinin sağlanmasındaki en önemli faktör göç olgusudur. Kente gelen göçmenlerin kente tutunmak için ilk adımlarını attıkları bu mekânlar yeni gelen göçmenler için 'ilk istasyon' olma gibi önemli bir fonksiyonu yerine getirmiştir. Bekâr odaları, barındırdığı göçmen bireylerin niteliği dolayısıyla - düşük vasıf, eğitim ve beceri; düzensiz iş ve düşük gelir vb.- kent içi alanlarda geleneksel dayanışma ağları-ilişkileri yanında ucuz konut, iş bulma ve çalışma alanları avantajlarından birlikte yararlandıkları özgün bir mekân karakteristiği ile öne çıkmaktadır. Günümüzde bekâr odalarının, göçmenlerin kentle ilk temas fonksiyonlarını sağlamakla beraber kentsel yoksulluk, göç, enformel sektör ilişkisinin belirginleştiği kentsel alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle İstanbul'un tarihi kent merkezi ve çöküntü alanları, yoksul göçmen kesimlerin barındığı bekâr odalarının yoğunlaştığı kentsel yerleşimler haline gelmiştir. İstanbul'un tarihi kent merkezindeki Süleymaniye-Eminönü Bölgesi başta olmak üzere Kasımpaşa, Gedikpaşa, Balat, Tarlabası gibi yerler göçmen çekim alanı kimliği, yoksulluğun mekânsallaşması ve bekâr odalarının çokluğuyla öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Osmanlı döneminden Cumhuriyet Türkiye'si ve günümüze dek varlığını sürdüren, özgün bir barınma formu ve göçmen erkek yaşam alanı olarak bekâr odalarının öncelikle tarihsel perspektif düzleminde varoluş koşulları, ikametçileri, barınma koşulları ve yerine getirdiği

fonksiyonlar ele alınmıştır. Buradan hareketle bekâr odalarının İstanbul'da ortaya çıkış koşulları, süreklilik ve dinamizm karakteri üzerinde durulmuştur. İstanbul'da bekâr odalarının en yoğun olduğu yerleşim yeri olan Süleymaniye örneği merkeze alınarak, günümüzde bekâr odalarının ana unsurları ve ikametçi profili ortaya koyulmuştur.

Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un Mekânsal Gelişimi ve Bekâr Göçmen Mekanları

Bizans Mirası ve Osmanlı Kent Yapılanması

İstanbul'un tarihi ve coğrafi konumu kentin uzun dönemler boyunca göçün merkezi konumda olmasını beraberinde getirmiştir. Tarih boyunca tarımda kısmi bir üretim merkezi olmanın yanında imparatorlukların idari ve bürokratik faaliyetleri yanında üretimin dağıtım ve pazarlaması işlevlerinin de İstanbul tarafından yürütülmesi, kentin mekânsal yapısında ayrışma, kademelenme ve uzmanlaşmanın gelişimine yol açmıştır. İstanbul nüfusunun tarihin birçok döneminde yoğun göç dalgaları ile canlandığı ve şehre farklı coğrafyalardan insanların göç ettiği görülmektedir. De Landa'nın (2006, 57) da belirttiği gibi şehir 14. yüzyılda dünya kentler hiyerarşisinin zirvesindeydi. 17. ve 18. asırlar boyunca dünyanın en kalabalık nüfuslu şehirlerinin başındaydı. Tarihi boyunca hareket ve yerleşme diyalektiğinin çekim alanlarının başında gelmiştir.

İstanbul bulunduğu coğrafi konum itibarıyla birçok bölge ile etkileşime girmiş ve tarihin birçok döneminde sahip olduğu ticaret ve sanayi ile önemli bir çekim merkezi olmuştur. Karadeniz ve Ege arasındaki trafiğin kenetlendiği bir noktada olması nedeniyle daha pre-hellenistik Bizans döneminde çağının önemli bir balıkçılık merkezi ve ticari antreposu olmuştur. Kentin Haliç ve bugünkü Eminönü'ne rastlayan liman meydanı dışa açık ticari merkezler olarak bu faaliyete göre örgütlenmiştir. Osmanlı fethinden sonra da kentin bu makro formu büyük ölçüde korunmuş, yeni imar ve gelişme alanları bunun etrafında şekillenmiştir. Ortaylı'dan hareketle (2000, 78-85) fetih sonrası yeniden yapılandırılacak kentin ana bölgeleri; Merkezi yönetim ve kontrol bölgesi olarak Sarayburnu, batısında iş merkezi, liman ve konut bölgesi olarak yerini alan günümüzde Süleymaniye Bölgesi olarak adlandırılan yer; bunun dışında ise periferi olarak kent merkezi dışında kalan, dağınık ve az nüfuslu yerleşimlerden oluşmaktadır.

Bizans döneminde geçerli olan mekânsal dağılım ve yerleşim kalıplarının, kentin Osmanlı Devleti egemenliğinde olduğu Fetih sonrası dönemde de, geleneksel yerleşme tarzını büyük ölçüde koruduğu görülmektedir. Bu anlamda kentin ağırlıklı ikamet bölgesi; geleneksel Osmanlı kent yapılanması içinde Suriçi Bölgesi (Tarihi Yarımada)'nda yer alan İstanbul ve Galata'dan oluşmaktadır. Süleymaniye-Eminönü bölgesi, konut yerleşiminin ve ikametçi nüfusun en yoğun olduğu bir 'geçiş bölgesi' (transition area) özelliği taşıyan bir yerleşim karakterine sahiptir (Ortaylı:

1977, 85). Bu bölge yerleşik aileler yanında ticaret, zanaat faaliyetleri ve hanların yoğunlaştığı alan olması özelliğiyle de göçmen işçi nüfusun barındığı mekânları içine almaktadır. Nitekim 15. yüzyılda kentin fethinden sonra, Sirkeci-Haliç bölgesinin limana bağlı yoğun iş faaliyetleri, ticaret amaçlı gelişen iskeleler, tersaneler bölgenin cazibesini daha da artırmıştır. Bugünkü Eminönü Bölgesi'nin Batı ucunu ve civarını oluşturan yerlerdeki iskeleler (Yemişpazarı, Unkapanı, Yağkapanı, Odunpazarı iskelesi) ve Balat ayrı ayrı tüketim maddelerinin (buğday, arpa, un, yağ, kereste, odun vb.) boşaltıldığı, canlı liman faaliyetlerinin ve ticari depolama-dağıtım işlerinin görüldüğü yerler olarak ön plana çıkmıştır (Ortaylı: 2000; Hürel: 2005; Ertuğ: 2008). 1477'ye ait İstanbul ve Galata'da hane ve dükkân sayımı rakamlarına bakıldığında toplam 16.324 hanenin 14.803'ünün ve 3.927 olan dükkânların 3.667'sinin İstanbul'da bulunuyor oluşu Tarihi Yarımada'nın bu bölgesinin yukarıda belirtilen merkeziliğini ortaya koymaktadır. Bunun sonucu olarak, bu bölge, işgücüne duyulan ihtiyaç nedeniyle bir tür işgücü deposu olarak da işlev görmeye başlamıştır. Bu bölgenin, özellikle Anadolu ve Balkanlardan İstanbul'a gelen izinsiz göçmen bekârların barındığı ve yoğunlaştığı yerler haline gelmesi dikkat çekmektedir (Ortaylı: 1977; Ortaylı: 2000; Erden: 2009; Kömürciyan: 1988; Kuban: 1994; Işın: 2006; Behar: 2009).

İstanbul'da Osmanlı egemenliğinin görüldüğü tarihten itibaren bekar odalarının kent mekanında yerini aldığı dönemi ele alan kaynaklarda görebilmekteyiz. Osmanlı döneminde bu odalarda kalan insanlara *bekâr uşağı* denilirdi. Tarihsel olarak Osmanlı döneminin erken devirlerine kadar giden bir konut tipi ve barınma biçimi olarak *bekâr odaları*: "Osmanlı döneminde taşradan kentlere göçen ve buralarda seyyar satıcılık, amelelik, hamallık vs. gibi gündelik basit işlerle geçimlerini temin eden bekârların, kira mukabili içinde barındıkları oda tabir edilen ve bir tür pansiyon vazifesi gören konutlar"dır (Yüksel, 1992). Ekrem Koçu ise, bekâr odalarında kalan kişileri şu şekilde tanımlamaktadır: "*Bekâr uşağı tabirinde yaş haddi yoktur. Genci, irisi, tüysüz olanı, mürahık (buluğ çağına girmek üzere olan genç), nevhât civan, ciharebru delikanlı, olgun erkek, bedenen çalışabilen zinde ihtiyar cümlesi bu sıfat altında toplanmışlardı*" (Koçu, 2003: 161).

Bekâr odalarının yoğun bir şekilde bulunduğu İstanbul, tarih boyunca çok sayıda yeni yerleşimcilerin ve göçmenlerin cazibe merkezi, dolayısıyla da varış mekânı olmuştur. Bir yönüyle ihtiyaç duyulan işgücünü tedarik aracı olarak, görece vasıfsız değişik tür ve kökene sahip göçmen işçilerin İstanbul'da dikkate değer bir orana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tek başına yaşayan erkekler, göçmen bekârlar İstanbul'daki işgücü piyasasının en önemli bölümünü oluşturmaktaydı. Bu göçmen işçiler, İstanbul'un merkezi mahallelerindeki çoğunlukla tek kişilik erkek odalarında veya bekâr odalarında barınmaktaydılar. Bu barınma yerleri aynı zamanda, şehrin tüccar ve zanaatkârlarının mesleklerini icra ettikleri bedesten veya hanların yer aldığı şehrin ticari kalbinin yakınındaki mahallelerde yerleşmişlerdi. Bekâr göçmen erkek işgücünün barındığı bu mekânların Osmanlı konut ve barınma biçimi hesaba katıldığında özel bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiyelere ait kaynaklar incelendiğinde, Osmanlı döneminde saray, yalı, köşk gibi geniş-üst sınıf mekanları dışında kalan 5 yaygın konut tipi karşımıza çıkmaktadır. "Belgelerde menzil, hane (dar, beyt, ev), yehudhane, müteehhilin odaları ve bekâr odaları diye karşımıza çıkan konutların, içlerinde yaşayanların medeni veya dini durumlarına göre, şehrin değişik mahallelerinde yer aldıkları görülür" (Yüksel:1992). Son ikisi dışındakiler aile tipi konut olarak anlaşılabilir niteliğe sahiptir (Doğan: 2009, 75). Müteehhilin odaları, bir tür pansiyon özelliğine sahip, odalar şeklinde kullanılan dikkat çeken bina türünü oluşturur. Bunlar, evli çiftlerin oturduğu; her birinin ayrı kapı, sofa, tuvalet ve ortak avlu kullanımına sahip mekanlar olduğu anlaşılmaktadır (Yüksel: 1992; Doğan: 2009, 75). Ticari hayatın kalbinin attığı yerler, merkezi iş alanının civarı ve çoklukla hanlar bekâr odalarının bağlantılı ve gömülü olduğu kentsel alanlara işaret eder. Bir avlunun etrafını çevreleyen odalardan oluşan han tipi veya işyeri-ticarethanelerin bir parçası olarak bekâr odalarını kentin pek çok semtinde bulmak mümkündür (Mortan, Küçükerman: 2010, 172).

Bekâr odalarının sayılarına ilişkin ilk tahmini veriler de yine bu döneme aittir. Ayverdi, Fatih dönemi İstanbul nüfusu ve yerleşim yerleri hakkında bilgi verirken, kentte evler dışında nüfusun mevcut olduğu yerleri şöyle sıralar: Saray, kışlalardaki kapıkulu halkı, medreseler, bekâr odaları ve hanlar (Ayverdi: 1958, 82). 15. yüzyıla ait verilerden yola çıkarak İstanbul surları dâhilinde toplam 141.874 olan nüfusun, evlerde oturan 118.424 kişi yanında bekâr odalarında 5.000 ve (10 handa) 500 kişiden oluştuğunu tespit etmektedir. Yine döneme ilişkin kaynaklarda "Saray aristokrasisinin oturduğu bin kadar konak, 50 kubbeli han, 100 kervansaray, hepsi üretimde istihdam edilen 12.000'den fazla amele (yiğit) ikametgâhına tesis edilen bekâr odası, 10 mahalle ve bini aşkın sebilhane"nin varlığı Fatih'in temellendirdiği kent yapılanması içinde bekâr odalarının mevcudiyetini ortaya koymaktadır (Mortan, Küçükerman: 2010, 150-151).

Zaman içinde bekar odaları olarak kullanılan bina ve burada barınan nüfusun sayısında ciddi artışlar meydana gelmiştir. 17. yüzyılda bekâr odalarının yapımının hızlandığı, 18. yüzyılda ise doruk noktasına ulaştığı belirtilmektedir. Fetih sonrası dönemde, kentin yeniden yapılandırılması çerçevesinde kent mekânsal ve nüfus genişlemesi süreci içine girmiştir. Yeni hanlar, külliye ve ticari yapılar inşa edilmiştir. İstanbul kent ekonomisindeki canlılık ve zenginlik artışı ile ticaret ve imalatı artırıcı faaliyetler hız kazanmıştır. Bu gelişmeler işgücü ihtiyacı ile göçmen erkek nüfus arasında birbirini besleyici bir süreç ortaya çıkarmıştır.

Günümüzle benzerlik taşıyacak şekilde, baba, oğul ve diğer yakın akrabalarla birlikte çalışmak için İstanbul'a gelen göçmenlerin bekar odası türü mekanlarda barınma yolunu seçtikleri görülmektedir. Buralarda benzer işlerde çalışan ve geçim mücadelesi veren kişilerin bir arada yaşamaları söz konusudur. Ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde de bu odalardan bahsedilmektedir. 17. yüzyılda bekâr odaları ve hanların tasvirini şu şekilde yapmaktadır: "1675'e doğru tüccarın malları ile gelip sakin olmaları

için üstü kurşunlu ve kubbeli elli han, yolcular için yüzden fazla kervansaray ve on iki binden fazla bekâr kalabileceği bekâr odaları vardır" (Ertuğ: 2008, 154). Bu odalar ve İstanbul da bulunduğu bölgeler hakkında ise şu bilgileri vermektedir: Mahmutpaşa'da Cebehane odaları, Süleymaniye'de Pertevpaşa ve Hilalci odaları, Gedikpaşa'da Bekârthane-i Gedikpaşa, Unkapanı'nda yedi bölümden oluşan Azap odaları (Bekârthane-i Arablar), Mercan'da Pabuçcu odaları, Büyük Karaman'da Kırk Odalar, Atpazarı'nda Kırk Bekârthane vb. (Çelebi: 1992, 225-226; Celal: 1992, 160; Büyük Larousse: 1986, 1458). Bunlardan biri olan Yolgeçen Odalar'ı 400 adet hücre adı verilen odayı kapsamakta olup, yalnızca burada bine yakın bekâr uşağının barındığından bahsedilmektedir. Evliya Çelebi öteki bekâr odalarının adlarını saymaksızın, İstanbul'da daha birçok bekâr hanının ve odasının bulunduğunu, bazıları birer-ikişer odadan müteşekkil iken, bazılarının ise birkaç yüz kişiyi barındıracak büyüklükte olduğunu belirtmektedir. "Buralardan çıkan bekârlar toplansa, sayıca arıyı andıracak kadar olurdu" şeklinde yapılan benzetme buralarda barınanlarının sayıca büyüklüğüne işaret etmektedir (Çelebi: 1992).

Osmanlı Kent Siyaseti Ekseninde Bekar Göçmenlerin Durumu: 'Mahalleliler' ve Kentin 'Yabancıları'

Osmanlı döneminde özellikle bekâr göçmenleri içine alacak biçimde göçmenler kamu siyaseti, kontrol ve denetim açısından sürekli öne çıkan bir sorun alanı olmuştur. Yine devlet açısından olduğu kadar yerleşik hane ve mahalle esasına dayalı toplum ve güvenlik anlayışı göçmenleri tekinsiz ve kontrol altında tutulması gerekli nüfus olarak algılamıştır. İstanbul'da geleneksel mahallenin kendine has sınırları, kurumları, kimliği olan dayanışmacı ve cemaatvari yapısı dikkate alındığında, ayrıca mahallelerin aile ikamet alanı olarak içselleştirmiş zihniyet ve kültür dünyası hesaba katıldığında, buralarda bekârların barınmasına onay vermeyen kolektif bir bilinç haliyle karşılaşmaktadır. Mahallenin geniş bir aile olarak algılanmasını sağlayan kolektif bilinç, "mahalle namusu" gibi anlayışlar, yakın komşuluk ve dayanışma esası etrafında örgütlenmiş bir sistem olarak işleyen mahalle yapısını karşımıza çıkarır. Mahalle bütün olarak bir cemaat sayılır. Mahalleye yerleşen bir hane halkı, diğer komşuların kefaleti ile oraya yerleşebilir. Dolayısıyla diğer komşular bu aileyi kontrolde, uygunsuz hareketlerini ihtarda ve mahalleden atmakta hak sahibidirler. Mahalle sakinlerinin birbirine kefaletini içeren mülki-idari gelenek, cemaat yapısına uygun solidarist bir sistemin güçlenmesini sağlamakla kalmayıp her mahalle sakinine yaşadığı bölgenin kontrolünde ödev yükleyen bir güvenlik sistemini de örgütlemiş olmaktadır (Ortaylı vd: 2008, 300; Işın: 2006, 39). Yine mahalle olağanüstü zamanlarda alınan avarız vergisi gibi mali işlemlerde, çeşme, kanalizasyon, yangın, asayişin temini gibi ortak mükellefiyetlerin yerine getirilmesinde hukuki bir birim olarak iş görmektedir. Mahallenin aynı zamanda, bireyi grup/cemaat içinde ve onun vasıtasıyla denetlemenin etkinliğinin bilincinde olan bir yönetim stratejisine dönüştüğünü ileri sürmek mümkündür. Böylece Osmanlı'nın mahalleye yüklediği fonksiyonların, kontrol ve iç denetim

konusunda yaygın ve etkili bir aracın mekâna uygulanmış hali olarak mahalleyi öne çıkardığını söyleyebiliriz (Yılmaz: 2003, 36). Klasik dönem Osmanlı mahallesinin homojen yapısı ve bu yapıyı bozma ihtimali olan her türlü dış etkenin bertaraf edilmesinin devlet politikası/yönetim stratejisi ve halkın bilinçli tercihi ile birleşen ortak bir tavır yansıttığı anlaşılmaktadır. Örneğin "İstanbul'da beş yıldan az oturmuş olan taşralılar memleketlerine geri gönderilir, bu süreyi doldurmuş olanların bir mahalleye yerleşebilmeleri içinse, gene o mahalle halkından kefil istenirdi" (Işın: 2006,75).

Anlatılan bu durumlardan mahallenin çift yönlü fonksiyon icra ettiğine dair bir sonuç çıkarmamız mümkündür: içe kapalı-kolektif-dayanışmacı ve dışlayıcı. Nitekim Osmanlı mahallelerinde 'mahalle baskını" şeklinde mahallelinin toplanıp, ansızın (genellikle gece yarısı) hallerinden hoşnutsuz oldukları ve mahallede istemedikleri kişileri (sarhoşluk, hırsızlık, fuhuş, kavgacılık vb.) zor kullanarak dışarı atma girişimleri alışıldık bir duruma işaret eder. 1578'lerden itibaren görülen mahalle kapıları uygulaması ile akşam belli saatlerden sonra kapanan kapılar, mahallenin içsel organik bütünlüğü kadar dışa doğru kolektif koruyucu bir mekanizma işlevinin bir örneğidir (Işın: 2006, 37-39). Benzer şekilde, mahallenin tüm sakinlerini içine alacak biçimde güçlü denetim ve kontrolün varlığı, buna tehdit olarak görülen özellikle bekârları ve yabancıları, buralarda barınmaları mümkün olmayan başlıca dışlanan kesim haline getirir. Böylece bekâr işçiler ve göçmenlerin, iş bölgesi ve civarındaki bekâr hanlarında kalmaya zorlandıkları sosyo-kültürel dinamiğin kent mekânına yansması durumunu olarak görmek mümkündür (Doğan: 2009, 81; Ortaylı: 2000, 86). Nitekim dönemin İstanbul'unu betimleyen pek çok eser ve incelemelerde, bekâr odalarının mahallerde, yani ailelerin oturduğu bölgelerde yerinin olmadığı anlaşılmaktadır (Hürel: 2007; Ertuğ: 2008). Dolayısıyla mahallede ikamet edemeyen bu gibi kimselerin iş bölgeleri içerisinde çoğu toplu olarak hanlarda, bekâr odalarında kalmak mecburiyetinde olduğu görülmektedir. Çalışmak için İstanbul'a gelerek bekâr odalarında kalan bu kişilerin, kentin asayiş ve düzenini bozma ihtimallerine karşı sıkı bir denetim mekanizmasına tabi oldukları, kefilli olarak buralara yerleştirildikleri görülmektedir.

Yaşadıkları yerlerdeki meskûn nüfusu, özellikle aileleri rahatsız etmelerinden duyulan endişenin cami, tekke, çarşı, kahvehane gibi hareketli ve halka açık yerlerde kurulması dikkat çekmektedir. Bekâr odalarının, yalnızca İstanbul gibi göç ve istihdamın büyük olduğu kentlerle sınırlı kalmayıp, Bursa, Edirne, Merzifon gibi kentlerde de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bekâr odaları, bazıları tek kat veya tek bir odadan, bazıları iki veya daha fazla katlı ve on veya daha fazla oda sayısına sahip yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Yüksel: 1992; Cengizkan: 2009, 7). Bu yapılar bağımsız-müstakil bir ünite olabildiği gibi, alt katları kahvehane, dükkân, değirmen, depo gibi işyeri olarak kullanılan binalar şeklinde de inşa edilmeleri söz konusudur. İstanbul'da bekârların çoklukla çalıştıkları çarşı semtlerinde, özellikle de HocaPaşa'da, Uzunçarşı'da, hemen hemen her işyerinin üst katı birer bekâr odası olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca buralarda Büyük Vefa Hanı,

Hocapaşa Hanı, Silahdar Hanı vb. büyük bekâr hanları vardı. Buralar, geceli gündüzlü kontrol altında tutulmaya çalışılmaktaydı. Fırınların, hamamların değirmenlerin bekâr odası olarak yararlanılan bölümleri de sık sık denetlenmekteydi. Fırın, değirmen, hamam işleticileri, kayıkçı kâhyaları ise kendi işçileri için özel bekâr odaları yapmakta veya kiralamaktaydılar. Kimileri de bekâr odaları yaptırıp vakf-ı evladiye tesis ederek ailelerine gelir olanağı sağlamaktaydılar. Bu tür yapılar, ya bir çıkmaz sokağın iki yanında, ya ortasında su kuyusu bulunan bir iç avlunun çevresinde, tek katlı, oda kapıları sokağa ya da avluya açılan basit konutlardı.

Osmanlı döneminde çok sayıda bekâr odasının var olduğu, bekâr odalarını düzenleyen pek çok Nizamname ile de desteklenen bir durumdur². Söz konusu odalarla ilgili özellikle 16. ve 19. yüzyıl arasında birçok Nizamname çıkartılmış ve bu Nizamnamelerde devletin güvenlik güçleri (yeniçeri ağası, sekbanbaşı, asesbaşı, bostancıbaşı, subaşı vb. askeri inzibat ve kolluk amirlerince) tarafından bu odaların denetlendiği görülmektedir. Padişah dâhil zamanın yöneticilerinin talimat ve uygulamalarına yakından bakıldığında kontrol dışı göçün imparatorluk başkenti istenmeyen ve engellenmesi gereken bir durum olarak görüldüğü, bunun idare politikalarına yerleşmiş bir temel anlayış olduğu anlaşılmaktadır (Faroqhi: 1994, 328). Osmanlı döneminde kent hayatı açısından asayiş ve inzibat sorunu olarak görülen göçmenler ve özellikle bekârlar konusunu denetim altına almak için özel bir çaba harcanmaktaydı. Her isteyenin İstanbul'a girmesini engellemek üzere eyaletlerden, taşradan İstanbul'a gelenler için sıkı nizamnâmeler düzenlenmiştir. Ülke içinde seyahat etmek ve İstanbul'a gitmek için yerel yönetimden alınan izin ve bir nevi geçiş belgesi niteliğinde 'mürur tezkiresi' uygulaması gerçekleştiriliyordu. Bir yıl için geçerli olan mürur tezkiresine kişinin tüm kimlik bilgileri, nereye ve niçin gittiği yazılırdı. İstanbul'a yapılan akraba ziyaretlerinde bile bu durumu kanıtlayarak kısa bir süre içinde olsa mürur tezkiresi alınması zorunluydu. Büyükşehirlere ve özellikle İstanbul'a göçü önlemek için merkezi idarenin uyguladığı yöntem genel olarak şehrin

² 1762'de mimarbaşına yazılan bir hükümde, Atpazarı'nda yanan yapılar ve evler yeniden inşa edilirken ölçülerinin ve eski biçimlerinin dikkate alınması emrolunmakta, han, kahvehane ve bekâr odalarının, hatt-ı hümayunlara ve emr-i şeriflere aykırı olarak ve sırf daha fazla kira geliri sağlamak için, her yangından sonra sayılarının arttığı vurgulanmaktadır. Anlaşıldığına göre yangın sonrasında binasını yenileyenler, bekâr odalarını yapıp 'ne idüğü belirsiz' kimseleri buralara doldurmakla ve kentteki işsiz sayısının artmasına neden olmakla suçlanmaktaydılar. Özellikle iş yerlerinden oluşan mevcut binalara eklenerek sonradan bekâr odasına dönüştürülebilecek ek yapılara izin verilmediği anlaşılmaktadır. Çok sıkı denetim ve belirli bir nizamna tabi olan bu mekânlarda çok değişik iş kollarından kişilerin kalmaktaydı: Kent içinde taşımacılık hizmeti veren beygirci bekâr uşakları ise hayvanlarını bağladıkları ahırlarda, bir baş beygire en fazla üç kişi hesabıyla kalabilmekteydiler. Örneğin Vefa Hanı bu nizamda bir yerd. Burada midillici denen ve küçük atları ile İstanbul'a özgü horos değirmenlerinin taşlarını döndüren seyisler kalmaktaydılar. Saraçhane çırakları ise işyerlerinin üst katlarında kalmaktaydılar. Uzunçarşı (Kapalıçarşı) işçileri de (testereci, eğeci, bıçakçı, sırıkçı, kantarcı, kovacı vb) buradaki bekâr odalarında barınıyorlardı (Ayrıntılı bilgi için bkz. Koçu, 2003).

giriş bölgelerinde kontrol noktaları oluşturarak tezkiresiz kimseleri şehre almamak üzerine yoğunlaşmıştı.

Göçle gelenlere kuşkuyla yaklaşılan ve kaygıya neden olan bu tutumun yaygın ve hemen her dönem mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Göçle bağlantılı olarak düşünülen kentteki "işsiz güçsüz güruhu" olarak nitelendirilen kişiler, kamu düzeni, kargaşa ve isyanlar, içki ve fuhuş gibi ahlaki bozulmanın nedeni olarak görülmüştür. "Daha çok iş arayan bekâr genç erkekleri kapsayan bu göçleri frenlemek için kırsal yörelerden İstanbul'a gelenlerin şehre girmesini ve şehirde yerleşmesini engellemeye yönelik çeşitli polisiye önlemler zaman zaman uygulamaya konmuştur. Başkentin güvenliği ya "kuşkulu" kişileri şehre sokmamayı ya da var olanları toplayıp sürmeyi gerektiriyordu" (Behar:2009, 47). İstanbul'a giriş güzergâhında yer alan - gerek Rumeli yönünden gerekse Anadolu'dan - geçiş noktalarına bekçiler koyulması, kent içinde kefil gösteremeyenlerin kente girişine izin verilmemesi gibi göçleri fiilen engellemeye dönük tedbirler uygulanmıştır. Benzer şekilde İstanbul içinde de sıkı polisiye tedbirler alınmaya çalışılmış, bizzat İstanbul kadısı tek başına yaşayan bekârların İstanbul'un 'mazbut' mahallelerine yerleşmesini engellemekle görevlendirilmiştir. Ayrıca göçmen bekârların İstanbul'da dâhilinde bekâr hanlarından başka yerde barınamayacakları hükmü uygulamaya konulmuştur. Kontrol ve disiplinin sağlanması için yerel idari birimler sürekli uyarılmış, durumu "uygun" görülmeyenlerin zorla kentten uzaklaştırılması sağlanmıştır (Behar: 2009, 47-48).

Bu dönemde İstanbul'daki nüfus artışı ve göçmenler anlaşıldığı kadarıyla devlet yönetimi açısından kontrolün kaybedilmesi ve asayişin sağlanması önünde güçlü bir tehdit olarak görülmüştür. Nitekim düzenli olmamakla birlikte hiç kesilmeyen göçler neticesinde İstanbul'un nüfusunun 17.yüzyıl başlarında 250 bin ve sonunda ise 300 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir (Behar: 2009, 48). Şehirde doğru olan göçlerin ürettiği nüfus dalgalanmalarıyla başa çıkılamayan dönemlerde polisiye tipi önlemlerin sıkı biçimde alındığı görülmüştür. Özellikle 17. ve 18. yüzyılda İstanbul'a gerçekleşen yoğun göçlerin önüne geçebilmek için başvuru yöntemleri aynı zamanda şehrin çekim merkezi olma özelliğini de göstermektedir. Çünkü sanayi öncesi dönemlerde şehrin iâşesi sorunu temel bir konuydu ve bu İstanbul gibi devasa bir şehirde temel bir imparatorluk siyaseti konusuydu.

17. ve 18. yüzyıllarda, 'istenmeyen' kişilere engel olmak için mümkün olan her türlü tedbirin devreye sokulduğu, çoğu kırsal yörelerden gelen kişilerin İstanbul'a girmesini ve şehirde yerleşmesini engellemek için çok sayıda ferman ve emirname çıkarılmasına konu olan yasaklamaların getirildiği görülür. Behar'ın dile getirdiği gibi bu yasaklayıcı buyrukların sürekli ve çok sayıda oluşu, yasaklamalar yoluyla istenilen kontrolün sağlanamadığının, bu konuda başarısız olunduğunun işareti olarak kabul etmek daha yüksek bir olasılıktır (Behar: 2009, 48). Tanzimat döneminde de göçe dönük tedbirlerin sürdürüldüğü, bir dizi yeni kısıtlama ve tedbir yoluna başvurulduğu görülür. Bunlardan en ünlüsü 1841 tarihli "Men-i Mürur Nizamnamesi" (Geçişin Yasaklanması Yönetmeliği)'dir. Bu bir tür iç pasaport uygulaması ve nüfus

hareketliliğinin izne bağlanması anlamına gelmektedir. Böylece elinde mürur tezkeresi olmayan kişinin (ki bunun alınması da sıkı bir kontrole tabiydi) bulunduğu kaza dışına çıkması engellenmiş oluyordu. Hatta İstanbul'dan ayrılacak veya mahalle değiştirecek kişiler için de benzer bir dizi izin ve işlem zorunluluğu getirilmişti (Behar: 2009, 50).

Gelişi güzel yerleşimleri engellemek, vergi yükümlülüğünden kaçışı, kaçak işçi ve işsiz akınını önlemeye yönelik olan bu uygulama 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kişisel özgürlüğe aykırı olduğu gerekçesiyle kaldırılmıştır (Uslubaş: 2003). Bu genel denetim altında tutma ve sıkı kontrol anlayışının parçası olarak odaların da kendi içlerinde bir düzen, örgütlenme ve denetleme mekanizmasına sahip olduğu görülmektedir. Reisleri ve güvenlik görevlileri de bulunduğu anlaşılmaktadır. Yeniçeri Ocağı teşkilatında olduğu gibi odabaşı denilen koğuş zabitlerinin nezaretinde ve odabaşlarının da üstünde müessese amirlerinin idaresinde disiplinli yerlerdir. Kefilsiz adam alınıp barındırılmakla da, dolayısıyla yabancı, bilhassa serseri, uygunsuz güruhu, oda sakinlerinden bir bekâr uşağının misafiri olarak dahi kabul edilmemektedir. Ayrıca bekâr hanlarının ve odalarının kapıları sabah ezanında açılmakta ve akşam namazından sonra da kapatılmaktaydı (Koçu: 2003, 184; Sezer, Özyalçiner: 2005, 34).

Bekâr odalarının tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri bekâr odalarında kalan bireylerin, Yeniçeri Ocağı ile kurdukları yakın ilişkilidir. Bu ilişkiler sonucunda bekâr odalarının, imajı mevcut dönem içerisinde bozulmuş ve bu odaların "darü'n-nedve-i haşerat"³ (mikrop yuvaları) olarak değerlendirilmelerine neden olmuştur. 24 Haziran 1811'de çıkarılan bir hüküm sonucunda bostancıbaşının, Üsküdar Balaban İskelesi'ne yakın bekâr odalarını yıktığı ortaya çıkmaktadır. 1812'deki veba salgınının da buralardan yayıldığı anlaşılınca İstanbul'daki bekâr odalarının yıkılmasına irade çıkmış en kapsamlı yıkım Bahçekapı'da Melekgirmez Mahallesi'nde olmuştur. Buradaki kayikhanelerin üstündeki tüm bekâr odaları, karşı tarafta ise Galata ve Kasımpaşa'daki kalafatçıların barındığı bekâr odaları yıkılmış, Kâgir bekâr hanları ise kapatılmıştır. Sakaoğlu 1854'te İstanbul'da belediye örgütünün kurulmasından sonra bekâr odaları ve bekâr uşaklarının disiplini konusunda yeni bir düzenlemeye gidilmediği gibi günümüzde İstanbul bekâr odaları için özel bir düzenlemenin söz konusu olmadığını belirtmektedir (Sakaoğlu: 1994). Osmanlı döneminde Süleymaniye Bölgesi'nin Tahtakale, Bahçekapı, Asmaaltı ve Küçükpazar mahalleleri bekâr odaları ile ünlü yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölge aynı zamanda başta fuhuş olmak üzere her türlü gayri meşru ve ahlaksız işlerin yaygın olduğu bir yer olarak da nam salmıştır. Halkın tepkisinin de etkisiyle 1812 yılında hükümet emriyle

³ 1826'daki Vaka-i Hayriye'de, bekâr odalarında da hayli 'temizlik' yapıldığı görülmektedir. Sayıları binlerle olan bekârlar, İzmit ve Gelibolu'ya götürülmüş ve bunların İstanbul'a dönmeleri yasaklanmıştır. 19. yüzyılda bekâr odalarında kalan bekârları, zararlı varlıklar olarak gören yaklaşımların dönem içerisinde taraftar bulduğu görülmektedir. Nitekim Tarih-i Cevdet'te de o dönemde bekâr odalarının birer "darü'n-nedve-i haşerat" (mikrop yuvası) olduğu anlatılmaktadır.

bölgedeki bekâr odaları yıktırılmıştır (Koçu: 2003, 184; Beyhan: 2007, 146-147).

Osmanlı Son Dönemi'nden Cumhuriyet Sonrasına İstanbul'da Mekansal Değişme ve Göçmen Mekanları

Tarih boyunca hiçbir zaman gerçek anlamda üretim merkezi olmamakla birlikte imparatorluk idari işlevleri yanı sıra üretimin dağıtım ve pazarlaması işlevlerinin de İstanbul tarafından yürütülmesi kentin mekânsal yapısını da geliştirmiş ve uzmanlaştırmıştı. Ancak, diğer taraftan, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılda İstanbul kentsel mekânında daha da belirgin hale gelecek göç, konut ve nüfus karakterinin öncüsü sayılabilecek gelişmeler de yine bu dönemde ilk nüvelerini vermeye başlamıştır. 19. yüzyıldan itibaren 16-18. yüzyıl arasında gözlenen ağırlıklı bekâr işsiz ve iş arayan kitlelerin aksine ailelerin çoğunlukta olduğu ve Rumeli Bölgesi'nin başı çektiği bir göç olgusu dikkat çekmekteydi. Nitekim bu dönemde, varlıklı ve modern yapıların hemen yanı başında ikili bir kent yapısı ortaya çıkaracak biçimde yeterli altyapı ve belediye hizmetlerinin ulaşmadığı, düşük gelirli, işsiz, yoksul ve göçmen grupların yoğunlaştığı alanlar belirginlik kazanmaya başlamıştır. Kentin yerleşik düzeni dışında kalan niteliksiz işçi ve iş arayanlardan oluşan geniş bir göçmen varlığı ve bunların yoğunlaştığı alanlar çoğalmaya başladı.

Kentin ticaret alanında sahip olduğu potansiyel bölgenin çekim merkezi olma özelliğini günden güne arttırmış bunun sonucunda kente çekimi sağlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren yukarıda ifade edilen kentin geleneksel mekan örgütlenmesi ve fonksiyonlarında belirgin değişimler başlamıştır (Ortaylı: 1977; Ortaylı vd.: 2008; İnalçık: 2006; Şenyapılı: 1981). Anadolu'da topraktan koparak yığınlarla gelen bekâr işçilerin ve ailelerin özellikle iş alanları çevresine sokulmaları ile çömlekçi bölgesi Eyüp'te, tersane semti Kasımpaşa'da, konaklama ve antrepo merkezi Üsküdar da ilk bekâr mahalleleri ve ufacık gecekondu alanları oluşmaya başlamıştı. 19. Yüzyılın özellikle ikinci yarısında Anadolu ve Rumeli'nden kente gelenler, Surların batı yakasında, Eyüp, Hasköy, Ok Meydanı, Kasımpaşa ve Anadolu yakasında Üsküdar taraflarındaki bu düşük gelirli gecekondu mahallerine eklendiler (Ortaylı: 1977; Şenyapılı: 1981, 176). Anadolu'dan gelen ve başlangıçta önemli kısmını bekâr işsizler ve vasıfsız işçilerin oluşturduğu göçmen kesimler 19. yüzyılda benzer bir gecekondulaşma alanının buralarda yaygınlaşmasını daha da arttırmıştır. Kentin merkezi alanları ise, kentin kalbinin attığı canlı iş alanlarına yakın olma ve barınma ihtiyacını birlikte karşılama özellikleriyle göçmen erkekler için her zaman çekiciliğini koruyan bölgeler durumundaydı.

Bu değişimler 19. yüzyıl içerisinde hızla sanayileşen kentlerinde liman alanları ve kıyılar giderek sanayinin ve sanayiye bağlı küçük ve orta ölçekli imalathanelerin, tersanelerin, depoların ve ambarların yer aldığı alanlara dönüşmesine yol açmıştır. Söz konusu yüzyıl içerisinde nüfus kompozisyonu için önem taşıyan birçok faktör rol oynamaktadır. Bu yüzyılda Eminönü-Süleymaniye Bölgesi'de dâhil olmak üzere Anadolu'dan kopup gelen bekâr

erkeklerin ve ailelerin büyük şehri doldurması önemli bir değişimin habercisi olmuştur. Kentin nüfus kompozisyonunun değişimine katkısı olan bir gelişme ise özellikle Balkanlar'dan bölgeye yönelen göç akımıdır. 1829'da 359 bin olan kent nüfusu yüzyıl geçmeden 1918'de iki kat bir artışla 700 bine ulaşmıştır. 16-18 yüzyıl arasında gözlenen ağırlıklı bekar işsiz ve iş arayan kitlelerin aksine ailelerin çoğunlukta olduğu ve Rumeli Bölgesi'nin başı çektiği bir göç olgusu dikkat çekmektedir (Ortaylı: 1977; Ortaylı vd.: 2008; İnalçık: 2006; Şenyapılı: 1981).

19. yüzyıl, kent merkezi ve en kalabalık semti durumundaki Eminönü'nün değişimini haber veren bir dönem olarak değerlendirilebilir. Zira kıyı boyunca oluşan kent mekânı, Galata Köprüsü'nün de faaliyete geçmesiyle birlikte, Galata'ya doğru uzanan bir biçim almıştır. Bu dönem de İstanbul'un ekonomik ve toplumsal yaşamı Sirkeci-Unkapanı-Beyazıt arasında kalan bölgeden, köprü kanalı ile Galata-Beşiktaş hattına yönelmiştir. Değişen ticari yapı ve uzmanlaşmaya bağlı olarak eski iş alanları değişmeye ve yeni tip iş hanları ortaya çıkmıştır. Dış ticaret ve finans faaliyetlerinin yoğunlaştığı yerler olarak Galata ve Beyoğlu bu değişimin en çok etkilediği ve ticarethane, bankalar, büyük mağazalar, depolar vb. yapıların çoğalmasıyla da değişimin en görünür olduğu yerler haline gelmiştir. Böylece İstanbul çift merkezli bir metropol haline gelmiştir bu durumun sonucunda Galat-Beyoğlu bölgesinde de Eminönü-Süleymaniye Bölgesi'ndekine benzer bir geçiş bölgesi ortaya çıkmıştır (Ortaylı: 1977; Ortaylı vd.: 2008).

İstanbul'un ve Tarihi Yarımada'nın kalbi durumundaki Eminönü'nün merkezi iş alanı olma özelliğinin yüzyıllar öncesine gitmesi, bölgenin uzun dönemler boyunca göçmenler tarafından bir çekim merkezi olma özelliği taşımasını beraberinde getirmiştir. Hareketliliğin olduğu yerde kalmak zorunluluğu ise bölgeye gelen göçmenlerin temel stratejisi olmakla birlikte, bölgeye ucuz işgücü deposu karakterini de kazandırmaktadır. Bu durum Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte de varlığını koruyan bir durum olmuştur.

İstanbul 1885 ile 1930 arasındaki dönem dışında tek egemen şehir durumundan, daha dengeli bir şehirler dağılımı içinde egemen şehir olma durumuna doğru bir değişme göstermiştir. 16. yüzyılda ülke genelinde şehirde yaşayanların % 40'ına yakın bir bölümü İstanbul'da yaşamaktayken, 19. yüzyılın sonuna kadar bu oran % 27'ye düşmüş, Kurtuluş Savaşı'nı izleyen dönemde, % 30'a yükselme gibi bir artıştan sonra düşmeye devam ederek bugünkü düzeye, yüzde % 20'ye ulaşmıştır (Behar: 2009; Faroqhi: 1994; Ortaylı: 1977; Tekeli: 1978). 1925-1935 yılları arasında ise İstanbul'da yaşanan nüfus azalmasının önemli nedenleri arasında, Ankara'nın yeni başkent olması ve Nüfus Mübadelesi gösterilebilir. İstanbul'un kimliğinde şekillendirici olarak rol oynayan göçün önemini nüfusun göç ile şekillenmektedir. Özellikle Balkan Savaşları ve İmparatorluğun toprak kaybettiği bölgelerden Anadolu'ya ve İstanbul'a yapılan göçlerin nüfusu şekillendirici rol oynaması ise ayrı bir etken olarak değerlendirilebilir (Duben: 2009, 37) Bu nedenle İstanbul, göçe dayalı erkek ağırlıklı genç bir nüfusa sahip olmuştur.

Cumhuriyet Döneminde İstanbul'da Göç ve Göçmen Mekânları

19. yüzyılda hızlanan Batı merkezli sanayileşme, ekonomik genişleme ve ticaret alanındaki büyük boy değişmelerle karşılaşmanın en sarsıcı etkilerini yaşayan ülkelerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur. Ortaya çıkan gelişmelerin etkisiyle geleneksel zanaatlar hızla gerilemeye başlamış, fiyat istikrarsızlığı ve mülkiyet sisteminde zayıflama baş göstermiştir. Tarımda özel mülkiyetin genişlemesi, kapitalist toprak mülkiyetine geçiş, üretim sistemindeki değişmeler, özellikle Osmanlı toplumunun tarıma dayalı nüfus ve ekonomi temeli dikkate alındığında çözülmeyi daha ileri boyutlara taşımıştır. Küçük aile çiftlikleri, vakıf ve devlet arazileri esasına dayanan Osmanlı tarımsal üretim sistemi çökme noktasına gelmiştir (Karpaz: 2003, 93; Tezel: 1986). Böylece kırsal-tarımsal yapı içinde bulunan geçim sıkıntısı içine düşmüş geniş bir nüfusun varlığı, göç etmeye hazır bir kitlenin ortaya çıkış zeminini hazırlamıştır. Cumhuriyet sonrası dönemde de bu eğilim varlığını devam ettirir. 1929 dünya ekonomik krizi sonraki gelişmeler, özellikle Türkiye gibi sanayileşmesini sağlayamamış, zirai ürün ve hammadde ihracatçısı ülkelerin ekonomisinde sarsıntıya yol açmıştır. Tarım ürünleri fiyatlarındaki keskin düşüşler, toprak ağalarına veya esnafa gırtlacağına kadar borçlanmış köylüler vb. durumlar, geçim derdinden kentlere yönelen, bir kısmı yeni kurulan fabrikalarda ve işletmelerde işçi olmayı zorlayan göçmenlik biçimlerini yaygınlaştırmıştır. Ancak bunlar yapısı itibariyle yukarıda ifade ettiğimiz gibi, kentsel işgücüne dâhil olup orada kalıcı olma arayışından çok, kırsal ayağı daha baskın iş arayışları niteliğindedir.

Diğer yandan, çalışılan işlerdeki ücretlerin düşük olduğu hesaba katıldığında, işçilerin geçinmek için köylerine muhtaç olmalarının gurbetçilik-mevsimlik işgücüne dayalı çalışma biçiminin kalıcılışmasına etkisini göz önünde bulundurmak gerekir (Ahmad: 1998, 148). Bu durum esasında 'gurbetçilik' formu içinde gelişen, zaman içinde daha yaygın hale gelecek olan göç olgusunun, esasında "sürekli gurbetçilik" olarak da adlandırılabilir "göç geleneği" içinde saklı köklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Göçmen mekânı olarak bekâr odalarının varlığını ve fonksiyonlarını devam ettirebilme koşullarını, bu gelenek içinde anlam kazanan bir çözüm ve sistemleştirmeye karşılık gelmesinde aramak gerekir. Bir başka ifadeyle, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde de bekâr odalarının göçmen erkek bireylerin ihtiyaçlarına cevap vermeye devam etmesi; göçmenlerin çalışma, barınma, kente tutunma fonksiyonunu yerine getiren özgün mekânlar olması sürekliliğini sağlayan ana unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göçün istikameti açısından, Doğu ve Kuzey'in dağlık, yoksul ve az gelişmiş kesimlerinden Batı'daki daha gelişmiş, sanayileşmiş ve çalışma fırsatı sunan alanlara doğru bir nüfus hareketi belirginleşmeye başlar. Yine bu dönemde Karadeniz Bölgesi en fazla göçmen gönderen alan, Marmara ve Orta-Batı Anadolu bölgeleri ise en fazla göçmen alan alanlar haline gelir. 1950'lerin öncesinde, çoğunlukla, ne tam bir kırsal emek, ne de tam bir

kentsel işgücü (proleter) olarak kabul edilemeyecek, sürekli kır-kent arasında gidip gelen bir işgücü yapısı, gurbetçilik ve mevsimlik işgücü karakterinde bir göçmen çalışma piyasası durumunun varlığını ortaya koymaktadır.

Göçün gerçekleşmesi ve biçimlenmesinde gurbetçilerin, erkeklerin ve mevsimlik işgücünün öncü rolü 1950'lerden itibaren aşırı boyutlar kazanan kentlere göçmen akımı, konut-barınma sorununu daha önemli hale getirmiştir. İlk dönemlerde çoğunlukla doğrudan kırdan ve zincirleme göç olarak kente yönelen göç tipi yaygındır. Bu süreçte, gurbetçi ve erkek göçmenler kritik bir rol ifa etmişlerdir. Karpaz, bu süreci şu şekilde özetlemektedir (Karpaz: 2003, 143):

“Ya kazancı çok düşük olduğundan ya da çalışacak sürekli iş olamadığından, gurbetçi her yıl mevsimlik çalışma için İstanbul'a gelmekte, fakat ailesini getirmemekteydi. Gurbetçi, çoğunlukla 5 ile 6 hemşerisiyle dolmuş kiralık bir odada yaşamaktaydı. İş olanakları ve ücretler artar artmaz, kentte sürekli istihdam olanakları oldukça güvenilir görünmeye başlar başlamaz en yakın akrabalarını (kente, yanına) getirmeye başlamaktaydı... Önce ailesinin en güçlü üyesini, çoğunlukla bir başka kardeşini ya da amca/dayı oğlunu çağırarak, sonra da diğerlerini... Eşler ve çocuklar, ancak eve ve bütün aileye bakacak sürekli istihdam konusunda güvence olduktan sonra geldiler”.

Çalışılacak iş ve barınılacak yer ihtiyacının karşılanması öncelikli yere sahiptir. Göçe yalnız katılan erkek göçmenler açısından bakıldığında, İstanbul'a geldiklerinde barınılan yerler arasında farklı yolların ortaya çıktığı görülmektedir. Aile ve yakın akrabaların yanında kalmak en sık rastlanan durumlardan biridir. Yeni gelenler için bir diğer seçenek kendi imkânları ile İstanbul'un çeşitli yoksul semtlerinde yaşamak, kentin ucuz kiralı ve toplumsal-ekonomik düzeyi düşük merkezi semtlerinde kiralık konut bulmak şeklindedir. Çoğunlukla bekârların ve ailesinden ayrı yaşayanların düşük nitelikli pansiyon, otel ve bekâr odalarında yaşamaları bir diğer seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. İnşaat alanları-şantiyeler, kahvehaneler, parklar, işyerleri barınmak zorunda kalınan diğer yerlerdir. Bir süre iş tutabilenler için kentin eski dokusunda kira ile oturmak yine seçenekler arasındadır. Zaman içinde ise özellikle iç kent alanlarının ve kentin eski dokusunun sınırlı imkânlar sunma kapasitesi dolayısıyla, konut-barınma sorununu aşmak için eski tarla ve kamu arazileri üzerinde kenti daha iyi tanıyanların öncülüğünde altyapısız kulübeler-barakalar inşa edilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Böylece bir diğer seçenek olarak özellikle gecekondu alanlarının çoğalması ile göçle gelmeden önce bir gecekondu edinmek veya kiralamak yaygınlaşmıştır (Karpaz: 2003,142-146; Şenyapılı: 1981, 45; Sencer: 1979; Kıray: 1970, 270).

Yine 1950 sonrası sürekli ve kitleler halinde ortaya çıkacak göç dönemi öncesine ait döneme ilişkin Şenyapılı'nın (1981) dile getirdiği *göçmenlerin kenti zorlamaya başladıkları* tespiti, eski ve daha sonraki göç dönemlerinin farklılaşan göçmen nüfus karakteri yanında, çalışma ve konut alanlarının anlaşılması açısından önemli bir zemin kazandırmaktadır. Şenyapılı'nın ifade

ettiği gibi, 1945-50 arası kente göçenler; emeklerini kahvehanelerde, duraklarda, meydanlarda sergileyerek; daha çok yük taşıyıcılığı, inşaat işçiliği gibi ufak, süresiz, becerisiz işlerde; ara ara çalışarak kenti zorlamaya başladılar. Böylece kent ekonomisinde böylesine marjinal bir yer tutmak, enformel çalışma imkanları ile mekan-konut tercihleri arasında bir yakınlaşma ortaya çıkmıştır (Şenyapılı: 1981, 44-45). Kente yeni gelenler için, iş aradığı, işsiz ve parasız kaldığı sürede para ödmeden veya çok düşük ücretle barınabileceği yerler önemli bir konudur. Büyük bir çoğunlukla güç geçim koşulları içinde kente göç eden bu kesimler konut yaptıрма ve konut satın alma seçenekleri olmayan kişilerden oluşmaktadır.

Göçmen için ilk çözülmesi gerekli önemli sorunlar iş fırsatı ve barınmadır. Konut piyasası ve konut politikası ile göçmenin barınma gereksinimi ve ekonomik durumu arasındaki boşluk bu sorunların çözümü son derece güçleştirmiştir. Kente göç edenler açısından, nüfusun aşırı yoğun olduğu metropol kentlerin başında gelen İstanbul'da fiziksel yerleşim olanaklarının kısıtlılığı, konut maliyeti ve kiralalarının yüksekliği barınma konusunu en ciddi sorunlardan biri haline getirmiştir. Zaman içinde bu makas daha da genişlemiştir. Türkiye'de göçün hızlandığı dönemde açıkça gözlemlendiği gibi artan konut talebi, yüksek enflasyon, kontrolsüz bir piyasada artan arsa ve konut spekülasyonunun yükseltiltiği emlak-konut fiyatları vb. eklenirken, kente yeni gelen güvencesiz ve düşük ücretli göçmen işçilerin bunlara erişimi mümkün olmamıştır.

Buna karşın, Türkiye'de, 1950'li yıllara kadar daha çok il içi göç ve mevsimlik işgücü göçü karakteri gösteren göç olgusundan, bu dönemde başlayan devlet destekli sanayileşme ve kentleşme politikaları, savaş sonrası liberal politikaların etkisiyle yaşanan ekonomik canlanma, sanayi bölgelerinin kurulması, ulaşım ağlarının genişlemesi vb. nedenlerle iç göç hareketlerinin süreklilik kazandığı bir döneme geçilmiştir (Tekeli: 2008; Keyder: 2004; Sencer:1979; Keleş: 1961). 1970'lere gelindiğinde ise, bir yandan yeni sanayi alanlarıyla baş başa giden gecekondulaşmanın sınırlarına gelinmiş, diğer yandan merkeze en yakın ve topografik eşikler açısından en elverişli gecekondu bölgelerinin çok katlı apartmanlar ve toplu konutlara dönüştüğü görülmüştür. Bunun yanında konut sorununu aşmak için, devlet işletmelerinde toplu konut imkânları sağlanması ve işçilerin kooperatifler aracılığıyla konut yapımı çabaları ortaya çıksa da gereksinim duyulan konut sayısı dikkate alındığında yeterli olmanın çok uzağındaydılar (Güzel: 1998; Tekeli: 2009). İstanbul'da kentsel alanın hızlı dönüşümüne paralel olarak, kent çevrelerine artık gecekondu yapılamaması, kent merkezlerinin boşalan çevrelerini ilk kez 'slum'laşmaya ve yoğun geçiş bölgeleri haline getirmeye başlamıştır (Şenyapılı: 1981, 48-49).

Türkiye'de 1950'lerden sonra kırsal yapının çözülmesiyle birlikte büyük kentlere yönelik ortaya çıkan göç dalgasının en fazla etkilediği kentlerin başında İstanbul gelmektedir. İstanbul nüfus ve göç açısından Türkiye'nin en dinamik nitelikli kenti hüviyeti olma özelliğini kazanmıştır. 1980 sonrasında da İstanbul'a yönelen göç hareketlerinin hızını kaybetmeden devam ettiği

görülmektedir. İstanbul nüfusu 1965 itibariyle her hafta 1500 kişinin üzerinde artış gösterirken, 1970’te bu değer 2800’e yaklaşmıştır (Güvenç: 2009; Tunçbilek, Tümertekin: 1959; Akkayan: 1979; Tekeli: 2009). İstanbul’un 1970 yılında nüfusu 2.132.407 milyon iken, 2010 yılında ise nüfusu 13.255.685 olarak dört kattan fazla büyümüştür. İstanbul nüfusu 1927-2010 yılları içerisinde yaklaşık on iki kat büyüyerek 13.255.685’e çıkmıştır (Bkz. Tablo 1). Bütün bu yaşanan hızlı kentleşme, göç ve hareketlilik İstanbul’un mekânsal örgütlenmesi, istihdam koşulları, sosyo-mekânsal nitelikleri, göçmen yerleşimleri vb. pek çok durumu içeren dönüşümleri beraberinde getirmiştir.

Tablo 1: İstanbul Nüfusunun Türkiye Nüfusuna Oranı (1927-2010)⁴

Yıllar	Türkiye Nüfusu (milyon)	İstanbul Nüfusu (milyon)	İstanbul Nüfus İçindeki Oranı (%)	İstanbul’a Net Göç Hızı (%)
1927	13.648.270	680.857	20.04	-
1950	20.947.188	983.041	2,3	-
1970	35.605.176	2.132.407	16.69	-
1990	56.473.035	6.629.431	8,5	-
2000	67.803.927	8.803.468	7.7	-
2010	73.722.988	13.255.685	5.61	7.7

Günümüzde İstanbul Bekâr Odaları ve Süleymaniye Bölgesi Örneği

Göçün taşıdığı büyük kitleler, İstanbul’u, hızlı nüfus artışı ve bunun olumsuz sonuçlarını derin biçimde yaşayan metropol haline getirmiştir. İstanbul’un yerleşik kentli nüfus ve yerleşim alanları ile göçle gelen geleneksel-kırsal nüfus ve bunlara ait yerleşimler arasında önemli farklılaşmalar oluşmuştur. Böylece, İstanbul’da, zaman içinde hem mekânsal, hem toplumsal, hem de istihdam alanlarında görünürlük kazanan ‘ikili/bölünmüş’ bir kent yapısı ortaya çıkmıştır. Küçük sanayi, imalat ve merkezi iş alanlarına bağlı ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması Eminönü ve Beyoğlu başta olmak üzere Tarihi Yarımada içindeki geleneksel kent merkezinin demografik niteliğini, yerleşim karakterini ve mekân özelliklerini önemli ölçüde dönüşüme uğratmıştır. Özellikle de kentli yerleşik üst-orta sınıf ailelerin terk ettiği/boşalttığı bu mekânların önemli bir kısmının işyerlerine dönüşmesi, bir kısmının yeni göçmen kalabalık aileler ve yoksul kesimler tarafından kiralık ya da işgal edilmiş ikametgâhlar olarak kullanılması görünürlük kazanmıştır. Aynı zamanda çöküntüleşme ve işyerlerinin mahalle ikamet alanlarına sızması gibi mekânsal etkilerle birleştiğinde bu alanlar, giderek ailelerin terk etmeye başladıkları ve yerleşik nüfusu azalan yerleşim yerleri haline dönüşmektedir.

⁴ Veriler, DİE, TÜİK ve DPT’nin Nüfus Projeksiyonlarından yararlanılarak araştırmacılar tarafından derlenmiştir.

Bu durum bu bölgelerin aynı zamanda göçmen aileler ve göçmen bekâr bireyler tarafından daha fazla tercih edilmesini besleyen bir durum ortaya çıkarmıştır. Özellikle de çoğunluğu düşük vasıflı, düşük gelirli, enformel sektörde çalışan yoksul göçmenlerin yoğunlaştığı bu yerleşimler içinde bekar odalarının görünürlüğü artmıştır. Kayıt dışı ve enformel sektörde çalışanlarla birlikte bölgedeki atölye ve iş yerleri imkanlarından yararlanan, ağırlığı göçmenlerden oluşan dar gelirli yeni bir kesimin hızla doldurduğu yerleşimler haline gelmeleri süreci hız kazanmıştır. Günümüzde İstanbul'un tarihsel kent merkezinin çöküntü mahallesi izlenimi veren hemen her bölgesinde bekâr odaları bulunmaktadır. Tarihi Yarımada ya da Sur İçi İstanbul olarak adlandırılan tarihi İstanbul kent merkezi alanı içinde yer alan Gedikpaşa, Kasımpaşa, Balat, Hasköy, Kasımpaşa, Tarlabası vb. semtlerin civarında bulunan bu bekâr odalarının en yoğun olduğu yer Süleymaniye Cami'si ve çevresinden Eminönü'ye kadar uzanan Süleymaniye Bölgesidir. Nitekim Süleymaniye bölgesinde ikamet eden nüfus içinde erkek oranı, toplam nüfusun % 80'inin üzerindedir (TÜİK: 2009). Yavuz Sinan Mahallesi (Küçükpazar) gibi bekâr odası yoğunluğunun en fazla olduğu yerleşim biriminde bu oran % 90'ın da üzerine çıkmaktadır (Şen vd.: 2011)

Bekâr odalarında yaşayanlar ile yapılan mülakatlar ve gözlemlerin de yer aldığı Süleymaniye Bölgesi Nitel Araştırma Raporu'nda bekâr odalarında kalanlar; "mevsimsel işlerden dolayı bekâr hayatı yaşayan, orta yaş civarı erkek nüfustan oluşan, çoğunluğu akraba olan (baba-oğul, amca-yeğen, kardeşler) kişilerin aynı odayı paylaştığı; evli olanların sırayla 2-3 ayda bir ailelerini ziyarete gidip bir hafta kalıp geri döndüğü; çoğu genç hatta çocuk denecek yaşta İstanbul'a gelmiş, eğitim düzeyleri düşük" kişiler olarak betimlenmektedir (Birgün: 2007). Toksoy, içinde bekâr odalarının bulunduğu binaları; "Dıştan oldukça eski hatta yıkılacak gibi duran, içinde çok sayıda kişinin yaşadığı, bölünmüş küçük odalardan oluşan, bakımsız ahşap yapılar" olarak betimlemektedir (Toksoy: 2005). Bu yapılar içindeki odalar, temel olarak uyumak, ısınmak ve yemek yemek için kullanılmaktadır. İstanbul Eminönü'nde bekâr odalarına ilişkin mülakat yapan ve gözlemlerde bulunan Söylemez (2009), buralarda yaşayanları işsizlik yüzünden çalışmak ve geçimlerini sağlamak için yaşadıkları yerlerden İstanbul'a göç eden ve İstanbul'da umduğunu bulamayan kişiler olarak tanımlamaktadır. Yürütülen proje kapsamında (Şen vd., TÜBİTAK: 2011-2012) Süleymaniye Bölgesi'nin altı mahallesinde yapmış olduğumuz görüşme ve gözlemler ışığında bekâr odalarının fiziksel donanım ve kullanım özelliklerini şu şekilde betimlemek mümkündür: Genelde, her birinde 4 kişiden 14 kişiye kadar değişen sayıda bekârın yaşayabildiği küçük yaşam alanı niteliğindeki bağımsız odalardan oluşmaktadır. Bu yapılar içindeki odalar, temel olarak uyumak, ısınmak ve yemek yemek için kullanılmaktadır. Bekâr odasında barınan göçmenlerin düşüncelerinde farklılaşan durumları şu şekilde tespit etmek mümkündür: İhtiyaç duyulan şeyler için para biriktirip tekrar geri dönmek, ailesinin geçimine yardımcı olmak üzere para kazanıp ailesine göndermek, bir yandan çalışıp para kazanırken bir yandan da ailesini yanına getirmeyi başaracakları

koşulları yaratmak. Bekâr odalarında kalıp yılın belli aylarında çalışarak geri dönen, 'mevsimlik işgücü' olarak çalışanlar da önemli bir yer tutmaktadır.

Bekâr odalarının fiziksel donanım ve kullanım özelliklerini daha detaylı biçimde şu şekilde betimlemek mümkündür:

- Bekâr odaları', ortalama 15-20 metrekarelik, odaların her birinde 4 kişiden 14 kişiye kadar değişen sayıda bekârın yaşayabildiği küçük yaşam alanı niteliğindeki bağımsız odalardan oluşmaktadır. Çoğunlukla dükkân, imalathane, iş yeri ve depo gibi ticari faaliyet alanlarının üst katlarında bulunan; sağlıklı, bakımsız ve kötü yaşam koşullarına sahip yerlerdir.

'Bekâr hanları' ise, bekâr odaları için tarif ettiğimiz koşulların aynı özelliklere sahip olmakla birlikte, tüm bir binanın ve katlarının bekârlardan oluştuğu barınma alanı olması niteliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu yapılarda, çoğunlukla bağımsız mutfak, tuvalet ve banyolar mevcut değildir. Bekâr hanlarında elektrikli su ısıtıcısıyla suyun ısıtılması ve ortak banyo kullanımı yaygındır. Bekâr odalarının önemli bir kısmında banyo için ayrılmış alan bulunmamaktadır. Buralarda kalanların önceki dönemlerde civardaki hamamları kullanırken, şimdilerde, genellikle faaliyete geçen bölgedeki çamaşırhane ve banyolar bu ihtiyaca cevap vermektedir.

Bölgedeki bekâr odaları kategorisine dâhil ettiğimiz 'pansiyonlar' ise, 3. sınıf otel olarak da tarif edilebilecek, düşük nitelikli, yurt tipi toplu ikamet özelliğine sahip barınma yerleridir. Barınan kitlenin niteliği ve çeşitliliği, bu bölgedeki pansiyonları diğer örneklerinden farklılaştırmaktadır. Bekar odaları ve hanlarında rastladığımız türden mevsimlik ya da ülke içi göç sürecine katılan erkek göçmenler; uluslararası göçün parçası olan kaçak göçmen, mülteci ya da vize ile Türkiye'ye gelip değişik iş faaliyetlerine katılan göçmenler ve bazı durumda aileler pansiyonların başlıca ikametçilerini oluşturmaktadır.

- Bulaşık ve çamaşırlar da yine ortak banyo olarak kullanılan alanda yıkanmaktadır. Yine bölgede yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz bilgiler, son zamanlarda daha çok bekâr odası sakinlerine hizmet etmek amacıyla faaliyete geçmiş çamaşırhanelerin (yıkama, kuru temizleme, ütüleme vb.) bu ihtiyacı karşılamaya başladığını göstermektedir. Çamaşırlar odanın içinde veya boş koridorlarda kurutulmaktadır. Altı-yedi odaya tek bir tuvaletin ve banyonun düştüğü durumlar yaygındır.
- Isınma ihtiyacı için çoğunlukla soba ve elektrikli ısıtıcılar kullanılmaktadır. Yaptığımız görüşmelerde herhangi bir ısıtıcının dahi bulunmadığı odaların mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bekar odası-hanı işleticilerinin ilave masrafı dolayısıyla ısınma konusunda sıkı bir kontrol uygulaması ve/veya ısınma masrafından kaçınmanın bu durumda etkili olduğu gözlenmiştir.

- Oda, aynı zamanda yemeklerin yapıldığı ve yendiği ortak mekân hüviyetine sahiptir. Ancak eskiden yaygın olan odada birlikte yemek alışkanlığı giderek yerini bağımsız ve dışarıda (lokanta, market ya da kendi hazırlama) yemeye bırakmaktadır.
- Düşük gelir ve ekonomik davranmak zorunluluğunun yanında, çalışma saatlerinden dolayı özellikle akşam yemekleri odada, herkesin bulunabileceği bir saatte ve bir arada yenmektedir. Yemeklerini genelde kendileri pişirip masraflarını ortak karşılamaktadırlar.
- Odaların çoğunluğunda düşük konfor, kirlilik ve havasızlık hâkimdir. Bazılarında televizyon, radyo, tabak, çaydanlık gibi gündelik gereçler söz konusu iken, yatak dışında hemen hiçbir şeyin olmadığı odalara da rastlamak mümkündür. Uzun süreli bekâr odası tecrübesi bulunan ve daha 'eski' bekar odası sakinlerinin daha konforlu ve donanımlı odalara sahip olduğu görülmektedir. Yer yatağına bütün odalarda rastlanırken, bazı odalarda ranzalar da bulunmaktadır. Özellikle kalabalık ve uygun alanı bulunmayan odalarda yer yatakları kullanılmaktadır.

Bekâr odalarında kalan bireyler arasında son derece düşük gelire sahip, geçici, güvencesiz ve düzensiz işlerde çalışma durumu yaygındır. Elde ettikleri kazançlar, normal şartlarda temel ihtiyaçlarını bile karşılamalarına yetmeyecek düzeydedir. En temel ihtiyaçlarının başında gelen barınma İstanbul koşullarından dolayı, aynı zamanda en masraflı harcama kalemlerini oluşturmaktadır. Bu nedenle odalar, kente göç eden bu kişilerin hem düşük kiralarla barınmaları, hem de geçimlerini sağlayıp aileleri için para biriktirmelerine olanak sağlayan önemli bir seçenektir. Akturan'ın da belirttiği gibi "ucuz olmaları ve mobilize bir yaşam imkânı sunmaları" tercih edilmelerinde başlıca etkindir (Birgün: 2007). Bu yüzden katlanmak zorunda oldukları koşullar ile göç ettikleri kente tutunmak amacı arasındaki ilişki, bekâr odalarının ortaya çıkma dinamiklerini yakalamamızı sağlayacak niteliklere sahiptir. 'Başka bir alternatifin yokluğu'nda katlanılan çaresizlik, ağır yaşam ve çalışma koşulları hepsi bir arada var olmaktadır. Ağır olarak enformel sektörde çalışan ve bekâr odasında ikamet edenlerin çalıştıkları işler arasında; işportacılık, seyyar satıcılık, çöp toplayıcılık, komi ve garsonluk, atölye işçiliği, , hamallık, inşaat işçiliği, hurdacılık gibi iş alanlarını saymak mümkündür.

Süleymaniye Bölgesi'ndeki bekâr odalarının, düşük ekonomik düzeye sahip göçmenlerin, ucuz konut ve kira ihtiyacını karşılaması yanında, kentin merkezi bölgesinde olması dolayısıyla da, iş alanlarına yakın (çoğunlukla yürüme mesafesi ve ulaşım masrafından da tasarruf sağlayıcı) özellikleri ile bölgenin tercih edilmesinde daha çok önemli etkisi olduğu görülmektedir. Göç süreciyle birlikte girilen macerada, umutların taşındığı geleceğe uzanan yolculuklarında, bekâr odaları bir 'ilk istasyon' fonksiyonuna sahiptir. Kent yaşamına tutunabilmek, iş fırsatlarını kovalamak ve çalışmak, birikim sağlayabilmek için geliştirilen stratejinin bir parçası olarak bölgenin

avantajlarından yararlanma arayışı öne çıkmaktadır. Nitekim buralarda barınanların hemen tamamı, bekâr odalarında kalmadıkları takdirde para biriktiremeyecek, diğer bir ifadeyle yaşadıkları olumsuz koşullara katlanmaları halinde ailelerine para gönderme olanağına kavuşabilecek kişilerden oluşmaktadır. Bekâr odası sakinlerinin çoğunluğu genç-göçmen-evlenmemiş bekâr erkeklerden oluşsa da, aralarında geride ailelerini, nişanlılarını, eşlerini bırakanlar da azımsanamayacak sayıdadır. Bir başka ifadeyle bekâr odalarında barınanları çocuk, bekâr, evli, yaşlı, yabancı/kaçak göçmenler şeklinde nitelemek bizi daha doğru bir tanımlamaya götürecektir.

Buradan hareketle, bekâr odası sakinini; tek bir oda içinde, hemen hemen mahremiyetleri olmayan ortak bir mekânda, kendisiyle benzer yaşam öyküsü, sosyal köken ve bireysel özelliklere sahip kişilerle birlikte yaşayan birey olarak tanımlamak mümkündür. Aynı oda içinde bir arada yaşayan kişiler benzer çaresizlik, mecburiyet ve koşulların sarmaladığı birlikte bir yaşam mücadelesi vermektedirler. Nihayetinde bir 'bekâr hayatı' yaşadıklarından dolayı, medeni halleriyle ilgili olmayıp, yaşam biçimlerine işaret eden bir kullanımla burada barınıp yaşayanları tanımlayıcı sıfat olarak 'bekâr', yaşadıkları mekânın ortak adı olarak da 'bekâr odası' yaygınlık kazanmış ifadelerdir. İç göçle gelen bu grup üyeleri arasında belli bir etnik yoğunlaşmadan söz etmek mümkün gözükmemektedir (Kızılkın: 2009; Şen vd.: 2011) Yine göç edenlerin gelmiş oldukları bölge ya da şehir açısından da belli bir yerin ağırlığı ve merkeziliği söz konusu olmayıp, Türkiye'nin pek çok değişik bölge ve şehrini içine alan dağılım söz konusudur. Bölgede bekar odalarında kalan bir diğer grupta ağırlıkla kaçak göçmen ve iltica talebinde bulunan kişilerden oluşmaktadır. Çoğunluğu Bangladeş, Pakistan olmak üzere Asya ülkelerinden, Irak ve son zamanlarda sayıları artan Suriye gibi Ortadoğu ülkelerinden ve Afrika'dan gelen göçmenlerin de aynı binadaki farklı odalarda Türk göçmenlerle birlikte yaşadıkları görülmektedir. Bunlar aynı zamanda bölgedeki başta imalat olmak üzere seyyar satıcılık gibi enformel iş imkanlarından yararlanmaktadır. Bölgenin bir tür 'sığınak' işlevi gördüğü bu bireyler, bölgenin ucuz barınma ve iş imkânlarına katılarak ucuz işgücü ihtiyacını karşılamaktadır.

Bekâr odalarında kalan bireylerin İstanbul'a göç kararında ve sürecinde birkaç nokta güncelliğini korumaktadır. Bu noktalardan biri, bireylerin daha önce kente göç eden akrabalarının onlar için bir bilgi kaynağı oluşturmasıdır. Yani daha önce kente göç eden akrabalar bir anlamda göçmenleri kentin koşullarına hazırlayan aktörlerdir. Bu süreçte önemli olan bir diğer nokta ise kente gidildiğinde yanında barınılacak bireylerin mevcut olması ve iş bulma sürecinde bu kişilerin sosyal ağlarından yararlanılmasıdır. Özellikle belirli işlerde bölgeselcilik şeklinde yoğunlaşma ve bekâr odalarında kalan bireylerin akrabaları-hemşerileri aracılığıyla kente tutunmaya çalışmaları bu sürecin örneklerini oluşturmaktadır. Niğdeli ve Siirtlilerin hamallık, Konyalıların tekstil-kemer imalatı, Aksaraylıların kâğıt toplayıcılığı, Harranlıların elektronik eşya ticareti, Kahtalıların fırın, Malatyalıların pazarcılık, Ağrılıların işportacılık vb. şeklinde meslek gruplarında yoğunlaşmaları söz konusudur. Bekâr odalarında

kalan kişilerin belirli sektörlerle göre ayrışması ve yoğunlaşması bir anlamda akrabalık-hemşerilik kanallarının göç etme sürecindeki etkinliğinin günümüzde de devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Sonuç

İstanbul adeta göç ile mayalanmış, her devirde kendine çektiği çok sayıda nüfusun beslediği ve büyüttüğü bir göçmen kenti olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik Osmanlı Dönemi-İstanbul'un Fethi'ne kadar giden bir geçmişe sahip bekar odaları da İstanbul'un en dikkat çekici göçmen barınma mekanlarını oluşturmaktadır. Geniş bir coğrafya ve çok farklı bölgelerden gelen çok sayıda erkek göçmen beş asırdan fazla zamandan beri bu barınakların sunduğu imkânlardan yararlanmaktadır. Bu mekanlar, iş arama, çalışma, aile geçimine yardımcı olma gibi nedenlerle göçün İstanbul'a taşıdığı bireyler için ilk istasyon olma gibi özel bir işleve sahip olmuştur. Osmanlı devlet geleneği, kent yönetimi ve toplum örgütlenmesinin aile ve mahalle esaslı yapısı göçmen erkekler için ayrı barınma mekânlarını gerekli kılmıştır. Devletin kontrol ve güvenlik önceliği yanında mahallenin büyük bir aile/cemaat biçimindeki yapılanışı erkek göçmenler açısından mahalle ve aile yaşantısı dışında kalan yerlerde barınma imkânı vermiştir. Osmanlı döneminde kentin merkezi alanları ve canlı ticari alanların civarındaki alanlar göçmen erkek nüfusun tercih ettiği yerlerin başındadır.

Cumhuriyet sonrasında 1950'lerden itibaren büyük artış gösteren göç hareketleri İstanbul'u olduğu kadar Süleymaniye Bölgesi'ni ve bekar odalarını yeniden en çekici yerler haline getirmiş; mevsimlik işçiler, gurbetçiler ve göçmenlerin yoğun ikametüne tanık olunmuştur. Bu dönemde özellikle sanayileşme, hızlı kentleşme ve göç İstanbul'un kentsel yapılanmasında büyük değişimlere neden olmuştur. Sanayinin kent dışına taşınmaya başlaması, banliyöleşme eğilimiyle birlikte orta-üst sınıf ailelerin kentin yeni gelişen apartman ve sitelerine taşınması kentin merkezi alanlarının eski cazibesini ortadan kaldırmaya başlamıştır. Sanayi ve ailelerin boşalttığı bu alanlar, bir yandan sıkışmış iş merkezi alanının konut alanları içine yayıldığı, diğer yandan çoğu yoksul göçmenlerin tercih ettiği bölgeler haline gelmiştir.

İstanbul'un kent içi alanları fiziksel çöküntüleşme yanında, sosyo-mekânsal nüfus kompozisyonları önemli oranda değişen yerleşimler haline gelmiştir. Kentsel yoksulluk, yoksulluğun mekânsallaşması ve göçmenlerin belli kentsel alanlarda yoğunlaşması görünürlük kazanmıştır. Uluslararası göçün kesişim yerinde yer alması metropol fırsatları ile birleştiğinde İstanbul, dış göç için de önemli duraklardan biri haline gelmiştir. Çoğu kaçak ve mülteci durumundaki bu göçmenler, iç göçün taşıdığı göçmenlerle ortak kentsel mekânı paylaşır hale gelmiştir. Bekâr odaları ve bunların yoğunlaştığı bölgeler, büyük bir kentte yaşama tutunmak ile böyle bir kentin imkânlarından yararlanmak arasında sıkışmış bireylere aynı zamanda 'sığınak' işlevi görmektedir. Bu düşük nitelikli, bakımsız ve sağlıksız barınma yerleri yoksulluk riski altındaki tutamaksız kesimlerin merkezilik, geleneksel dayanışma ağları, ucuz barınma,

iş fırsatları ve iş yerlerine yakınlık gibi pek çok geçinme stratejisini hayata geçirdikleri mekansal niteliğe sahiptir. Benzer özellik ve ihtiyaçlara sahip göçmen gruplar, geride bıraktıkları aileleri için tasarruf etmek zorunda oldukları bir kazanca erişebilmek amacıyla her türlü olumsuzluğuna katlandıkları bu yerlerin "en düşük maliyette yaşam" fırsatından yararlanmaktadır. Söz konusu göçmen nüfusun başta yoksulluk, vasıfsızlık, büyük hane nüfusu olmak üzere süreli gurbetçilik ve kalıcılaşmayan göç süreçleri hesaba katıldığında bu mekânların metropol koşullarında barındırdığı kesimler için önemi ve alternatifsizliği daha da belirgin hale gelmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, F. 1998, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-40", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, s. 123-153, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akkayan, T. 1979, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2573, İstanbul.
- Ayverdi, E. H. 1958, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.
- Behar, C. 2009, "Osmanlı Döneminde İstanbul'a Göçler ya da Göç Olmadan İstanbul İstanbul Olabilir miydi?", içinde *Eski İstanbullular Yeni İstanbullular*, Yay. Haz. M. Güvenç, s. 45-43, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Beyhan, M. A. 2007, "Yeniçerilerin Eminönü'sü", içinde 2. *Uluslararası Eminönü Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, s. 145-166, Eminönü Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Birgün, 2008, "Tarihten Sızan Yaşamlar: Bekâr Odaları", 20 Temmuz, erişim: 16.08.2010, <[www.birgun.net/actuel_2008_index.php?news_code...year...>](http://www.birgun.net/actuel_2008_index.php?news_code...year...).
- Büyük Larousse, 1986, *Eminönü*, Cilt: 3, s. 1458, Gelişim Yayınları, İstanbul.
- Celal, M. 1992, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Çelebi, E. 1992, *Seyahatname*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.
- Cengizkan, A. 2009, "Çağa Yerleşmek" Dizisi İçin Genel Önsöz, *Fabrika'da Barınmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İşçi Konutları; Yaşam, Mekân ve Kent, Çağa Yerleşmek 2*, der. A. Cengizkan, s. 15-43, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Doğan, İ. 2009, *Dünden Bugüne Türk Ailesi: Sosyolojik Bir Değerlendirme*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 369, Ankara.
- De Landa, M. 2006, *Çizgisel Olmayan Tarih Bin Yılın Öyküsü*, çev. E. Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul.
- Duben, A. 2009, "20. Yüzyılda İstanbul: Haneler, Aileler ve Demografik Gerçekler", içinde *Eski İstanbullular Yeni İstanbullular*, Yay. Haz. M. Güvenç, s. 35-44, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Erden, D. 2009, *Haliç'te Dönüşüm ve Tarihsel Süreklilik*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 11.03.2009, Konuşma Metni, <http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0809.html>.
- Ertuğ, N. 2008, *Osmanlı Döneminde İstanbul Hamalları*, Timaş Yayınları, Kültür Tarihi Dizisi 1, İstanbul.
- Faroqhi, S. 1994, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi (1550-1650)*, çev. N. Kalaycıoğlu, Tarih vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Güzel, M. Ş. 1998, "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek", içinde *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, s. 197-224, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Güvenç, M. 2009, "Sunuş", içinde *Eski İstanbullular Yeni İstanbullular*, yay. haz. M. Güvenç, s. 7-10, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Hürel, H. 2007, *Burası İstanbul*, Dharma Yayınları, İstanbul.

Şen, B. 2012, "Kentsel Mekân ve Göç İlişkisine 'Barınak'tan Bakmak: Tarihsel Süreçte Erkek Göçmenlerin Barınma Mekânları"

- Hürel, H. 2005, *İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık*, Dharma Yayınları, İstanbul.
- Işın, E. 2006, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, H. 2006, *Türkiye and Europe in History*, Eren Yayınları, İstanbul.
- Karpat, H. K. 2003, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, çev: A. Sönmez, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, R. 1961, *Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri*, SBF Yayınları, Ankara.
- Keyder, Ç. 2004, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kıray, M. 1982, *Toplumbilim Yazıları*, Toplum Bilimleri Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kızıllan, N. 2009, *Erkeklik Mekânları: İstanbul Süleymaniye'de Bekâr Odaları*, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koçu, R. E. 2003, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Kömirciyan, E. Ç. 1988, *İstanbul Tarihi: XVIII. Asırda İstanbul*, tercüme ve tahşiye: Hrand D. Andreasyan, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Kuban, D. 1994, "Eminönü", içinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, s.158-163.
- Mortan, K. & Küçükerman, Ö. 2010, *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. 1977, "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bakış", *Amme İdaresi Dergisi*, 10 (2), s. 77-98.
- Ortaylı, İ., 2000, *İstanbul'dan Sayfalar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ., Engin, V. & Afyoncu, E. 2008, *Payitaht-ı Zemin Eminönü: Bir Dünya Başkenti I*, Eminönü Belediyesi Yay., İstanbul.
- Sencer, Y. 1979, *Türkiye'de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Sezer, S. & Özyalçın, A. 2005, *Bir Zamanların İstanbulu: Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Şen, B., Kahraman, F. & Alican, A., 2011, "Immigration and Urban Poverty in a Historical City Center: Istanbul Suleymaniye District 'Bachelor Rooms'", *5th Annual International Conference on Sociology*, Athens Institute for Education and Research, (9-10 March 2011), Athena.
- Şenyapılı, T. 1981, *Gecekondu: Çevre İşçilerin Mekânı*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Söylemez, D. 2009, "Bekâr Odaları I", *Evrensel*, 5 Mart, Erişim: 25.07.2010, Ağ adresi: <<http://www.evrensel.net>>.
- Tekeli, İ. & Erder, L. 1978, *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Tekeli, İ. 2008, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. 2009, "Modernleşme Sürecinde İstanbul'un Nüfus Dinamikleri Nasıl Değerlendirilmeli?" içinde *Eski İstanbullular Yeni İstanbullular*, Yay. Haz. M. Güvenc, s. 11-34, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Tezel, Y. S. 1982, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Toksoy, G. 2005, "Bekâr Odaları: Fotoğrafta Sosyolojik Göz", içinde *Sanat ve Sosyoloji*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Tunçbilek, N. & Tümertekin, E. 1959, *Türkiye Nüfusu*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:802 Coğrafya Enstitüsü No:25, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- TÜİK, 2009, *İşgücü İstatistikleri*, erişim 4.5.2010, <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&ust_id=8>.
- Uslubaş, T. 2003, "Vizesi Olmayan Giremez", *Türkiye Gazetesi*, 15 Kasım, erişim 03.02.2010, <<http://www.turkiyegazetesi.com/makaledetay.aspx?ID=184020>>.
- Yılmaz, B. 2003, "Göç ve Kentsel Yoksulluğun İstanbul Tarlabası Mahallesi Örneğinde İncelenmesinde İlk Adımlar, İlk Sorular", *Toplumbilim*, Sayı 17, s. 95-105.
- Yüksel, H. 1992, "Vakfiyeler Göre Osmanlı Toplumunda Aile", içinde *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: II, T.C. Başbakanlık Aile ve Araştırma Kurumu Yayınları, No:71, Ankara.